

АЗАМАТТЫҚ ЖУРНАЛИСТИКА: ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

Бүгінгі журналистикада жиі айтылып жүрген проблемалардың бірі азаматтық журналистика. Бұл соңғы уақытта жаңа медиа деген тіркеспен танылған ақпараттық технологиялардың дамуымен байланысты интернет журналистикамен сабақтас ұғым. «Жаңа медиа қоғамда журналистиканың жаңа формасын туғызды. Ол құбылыс азаматтық журналистика, интернет-журналистика деген атпен танымал. Жаңа медиа ақпараттың мәтінге тәуелділігін жойды. Себебі, мультимедиялық, графикалық ақпараттың таралуы мәтіндік жүйенің баламалы тенденциясына айналды» [1] деген жолдардан біз азаматтық журналистиканың түп-төркіні қайдан екенін бағамдаймыз. Жалпы, азаматтық журналистика ұғымы нені білдіреді? Оның түп-төркіні қайдан бастау алады? Оның бет алысы, өресі мен өрісі қай деңгейде? Бүгінгі қазақ журналистикасы мінберінде қозғалып жүрген тақырыптардың бірі осы мәселе. Біршама уақыттан бері сөз болып, қоғамға дендей енген азаматтық журналистика төңірегінде пікірлер жетерлік. Алайда ұғымдар біркелкі емес.

Қайсыбір жылдары беделді басылым болған «Алаш айнасы» газетінде «Білгім келген бір сұрақ» атты тұрақты айдары бар болатын. Сонда бір оқырман тарапынан қойылған «Азаматтық журналистика дегеніміз не?» деген сұрағына «Басқа мамандық иелері айналысатын журналистика осылай деп аталады» деген түсінік берілген.

Азаматтық журналистика – ақпарат жинауда, есеп беруде, сараптама жасауда және жаңалық таратуда белсенді рөл атқаратын жаңа тенденция. Иә, бұл жөнінде бүгінде қоғамда алуан пікірлер бар.

Бұл тақырып бүгінгі оқырман жиі жүгінетін желілік энциклопедия «Википедияда» былайша тұжырымдалған: Азаматтық журналистика – БАҚ арқылы ақпарат таратудың үздіксіз процесін қарқынды етуге көмектеседі. 2003 жылы «Online Journalism Review» атты мақалада Джей Ди Лассика азаматтық журналистикадағы БАҚ-ты осылайша сараптайды:

1) аудиторияның қатысуы (мысалы, интернеттегі мақалаға қосылған оқырманның пікірі, вебкүнделіктер, ұялы телефондардағы камераға түсірілген бейне, аудио файлдар, жергілікті тұрғындардың жаңалықтары);

2) тәуелсіз жаңалықтар мен ақпараттық сайттар;

3) жаңалық жариялайтын сайттардың ғаламтор (интернет) пайдаланушыларды ақпарат жинауға қатыстыру;

4) жеке сайттар [2];

Азаматтық журналистика ұғымын америкалық әріптестеріміз қарапайым тілмен ұғындырады. Мәселен, Нью-Йорктағы университеттің журналистикадан дәріс беруші оқытушысы Джэй Роузеннің айтуынша: «Азаматтық журналистер – бұл біз бұрын аудитория деп атаған адамдар» [3]. Бұл сөздерден бүгінгі бізде қарқынды дамыған блогтарға үңілсек те жетеді. Себебі блогты жүргізетіндердің дені журналистер емес. Демек, оқырман немесе интернет тұтынушылардың өзі қызықтайтын немесе зерттейтін салада материалдарын жариялап, виртуалды кеңістікте белсенді өмір сүретін азаматтар. Олар қоғамға блогшы деген атпен танылып, блогерлер қауымдастығы пайда болды. Ресми қауымдастығы құрылып, жыл сайын Блог Құрылтайлар өтіп келеді.

«Азаматтық журналистер – бұл біз бұрын аудитория атаған адамдар» дегеннен туындайды. Профессор Қ. Шамақайұлы өз еңбектерінің бірінде былай деп көрсеткен: «Кеңес жүйесінде баспасөздің бұқаралық негізін нығайту мақсатында азаматтық журналистиканы дамытты. Оның атауы мен формасы басқаша болғанымен мазмұнында алабөтендік жоқ еді» [4]. Профессордың осы пікірін қазық ете отырып, тағы бір әріптесіміз Т. Жауырұлы: Айтсын-айтпасын, әуел-бастағы дағдылы атауы бұқаралық журналистика немесе редакциялардың бұқаралық-ұйымдастыру жұмысы дегеніміздің өзі де осы емес пе? Әлі де негізгі мазмұн-сипаты сол, түп-тамырымен өзгеріп кеткен ештеңесі жоқ. Демек, мерзімді басылымдарға да, телерадио бағдарламаларына да ортақ қатысы бар атау деген сөз. Әңгіме, сайып келгенде, әлгіндей тұжырымның қалай аталуында да болмас. Әңгіме ақпарат құралдарының бұқаралық негіздеріне деген түсінік-көзқараста болса керек-ті, – деп жазды [5]. Әріптесіміз соңғы «Азаматтық журналистика: өресі мен өрісі» атты мақаласында азаматтық журналистика құбылысын бұрынғы кеңес дәуіріндегі бұқаралық журналистикамен сабақтастырады. Сол тұстардағы қоғамдық тілшілер, «штаттан тыс тілшілер қосыны» жұмыстарын еске түсіреді. Расында өз кезеңінде бұқаралық журналистика аталған бұл формалар да ықпалды болды. Әсіресе, ол кезде хат бөлімдері аудиториямен

байланысты нығайтып, бұқараны жұмылдыра білді. Бұқаралық журналистиканың тиімді бір тәсілі редакцияның өз бастамасы бойынша лауазым иелерімен қабылдау өткізуі бүгіндегі көп басылымдарда, сайттарда жарияланып отырған «Интернет конференцияға» көбірек келетіні рас. (Бір кездегі «Лениншіл жас» газетінің) сұхбат-телефондарымен жарияланатын материалдарды атасақ та болады). Сол кездегі тәжірибе бойынша өзекті тақырыптарға жұртшылықтың жан-жақты үн қосуын, қолдауын туғызып, үлкен талқылауға ұластыруы бүгіндегі сайттардағы қызу талқыланып жатқан интернет-форумдарға ұқсатуға болады.

Азаматтық журналистиканы зерттеушілеріміз әр қалай ұғындырады.

XXI ғасырда ақпараттық технологиялардың қарыштап дамуы нәтижесінде, интернет әлемдік сипатқа ие болып, заманымыздың бүкіл болмысын айқындайтын ортақ құндылыққа айналды. Интернет қоғамдық өмірдің күллі саласына дендеп еніп, тіршіліктің ажырамас бөлігіндей болып қалыптасуда. Ол саясат пен экономика, әлеумет, мәдениет, өнер, тіпті, адам баласының күнделікті тұрмыс-тіршілігі де әлемдік тормен тығыз байланысып, біте қайнасып кеткендей. Әсіресе, бұқаралық ақпарат құралдарының дамуына ғаламат әсер етіп, трансформацияланып оны жаңа сатыға көтерді. Ғаламтор ақпарат ағынының тиегін ағытты, әлемдік ақпараттық кеңістікті қалыптастырып, шеңберін кеңейтті. Коммуникацияның жеделдігіне мүмкіндік беріп, интреактивтік коммуникацияға жол ашып, аудиторияның белсенділігін арттыратын журналистиканың тың саласы – жаңа медианы жасады.

Жаңа медиа қоғамда журналистиканың жаңа формасын туғызды. Ол құбылыс азаматтық журналистика, интернет-журналистика деген атпен танымал. Сонымен қатар ол тікелей интернет пен жаңа технологиялық мүмкіндіктермен сипатталады. Осы құбылыс жаңа медианың мүмкіндіктерін толық ашып бере алады.

Жаңа медиа ақпараттың мәтінге тәуелділігін жойды. Себебі, мультимедиялық, графикалық ақпараттың таралуы мәтіндік жүйенің баламалы тенденциясына айналды. Түсінікті де қысқа гипермәтіндер, радиотелевизия және баспасөз мұрағаттың қолжетімділігі, іздеу жүйесінің ыңғайлылығы, интерфейстің тартымдылығы бұқаралық ақпарат құралдарын ыңғайлы ете түсті. Жаңа медиа қоғамдағы демократиялық үдерістердің дамуына оң үлес қосуда. Азаматтық үн қатысуды, қоғамдық пікірдің маңызын арттыруда. Цензураның құрсауын белгілі бір ме-

жеге дейін жойды. Интернет БАҚ-тардағы аудиториямен байланыстың оңтайлы әдістерінің болуы ақпарат тұтынушыларының сөз еркіндігіне, пікір бостандығына мүмкіндік берді. Аудиториямен тығыз қарым-қатынас орнату ісі: оларды медиа ісіне тарту, қоғамдық мәселелерді талқылауға қатыстыру жаңа медианың әлеуметтік маңызын арттыра түсті. Белгілі бір деңгейде азаматтық журналистиканың оң қадамдарын, игі көріністерін қалыптастыруда. Зер сала қарап отырсақ, бүгінде республикалық, облыстық БАҚ барлығында дерлік веб-сайт, портал, жекелеген журналистік блогтар мен форумдар, рейтинг-сауалнамалар тіпті әлеуметтік желілері де бар. Соңғы уақыттары тіпті аудандық газеттердің өздері де сайттарын, электронды нұсқаларын шығара бастады. (Бұл ретте БАҚ.кз порталының тәжірибесін мысал ретінде алсақ та жеткілікті). Бұл дегеніміз нені байқатады? Бұл дәстүрлі БАҚ-тың өзі жаңа медиа арқылы ақпарат нарығына шығып отыр дегенді білдіреді. Аудитория үшін бәсекелестікте еліміздегі барлық БАҚ-тар интернеттің мүмкіндігін, артықшылығын айқын сезініп, ғаламторға иек артуда [6].

Интернетті жаппай пайдалану қоғамдық өмірдің барлық деңгейіне әсер етуде және бұл тенденциядан халықты ақпараттандыру саласы да тыс қалмады. Осы күнге дейін аталмыш миссияны журналистер атқарып келсе, бүгінгі күні бұл жұмысқа блогерлер деген жаңа қауымдастық қосылды. Байқасаңыз, блогерлердің танымалдығы күннен күнге артуда: блогерлерге арналған конкурстар, әкімдердің блогерлермен кездесуі, әуе компаниялардың әлемдік блогтурлар ұйымдастыруы және т.б. Олардың танымалдығымен қатар ықпалы да артуда. Блогерлер көтерген мәселелер жұрт назарын аударып, тиісті шешім қабылдауға итермелеген жағдайлар жиі кездеседі. Осының арқасында блогерлерді азаматтық журналистика өкілдері деп атайтындар көбейді. Осы орайда бүгінгі қоғамда белсенді позиция танытып, қоғамдық ой-санаға ықпал етуші блогерлер туралы да тоқталуға болады. Жалпы журналист пен блогердің айырмасы неде деген заңды сұрақ туындайды. Бұл сұраққа былайша жауап берген болар едік:

Журналист – мақаласы мен сюжеті үшін жалақы алатын адам. Блогер – ол өз блогында дербес пікір білдіретін азамат. Журналистке қарағанда блогерде еркіндік көп және шектеу аз. Журналист редакцияның саясаты аясында жұмыс істейді. Блогер ешқандай графикке бағынбайды, ол өз материалын дайын бола сала жылдам түрде кез келген уақытта шығара алады

[7]. Блогер Жарқын Түсіпбекұлының айтуынша бүгінде қазақ тілінде кәсіби блогерлер өте аз. Яғни, өз блогын кәсіп етіп жүрген, содан қаржы тауып жүргендер. Ал әуесқой блогерлердің жартысынан көбі журналистер. Сондықтан да араласып кетеді. Меніңше, – дейді Жарқын Түсіпбекұлы, – олар тек бірін бірі толықтырушылар. Расында солай. Жалпы жаңа медианың өзі көктен аяғы салбырап түсе қалған дүние емес қой. Ол жылдар бойы қалыптасқан дәстүрлі журналистиканың жалғасы, ақпараттық технологиялармен жетілген, трансформацияланған түрі.

Қоғамға дендей бастаған жаңа медиа өз кезеңдерімен дамуда. Алғашында форум, чаттар дәуірі белең алса, кейін блогтар күшейді, енді әлеуметтік желілердің салмағы артып келеді. Елімізде мықты блогерлер пайда болды. Түрлі шаралар ұйымдастырады. Қоғамға ой салушы, қоғамдық пікір қалыптастырушы, белгілі бір деңгейде ақпараттық кеңістікке ықпал етіп отырған блогерлердің (жаңа медиа өкілдерінің) азаматтық журналистиканы қалыптастыруда рөлі зор деп айта аламыз.

БАҚ өміріндегі тың әрі өткір мәселелерді көтеріп, халықтың ойын, ұсыныстарын ортаға салатын, әртүрлі көзқарастардың көрініс табатын, нағыз плюрализмнің мінберіне айналатын болса, масс-медиа жүйесі өз тұтынушылары үшін жаңа мүмкіндік жасауы тиіс. Соңғы кездері БАҚ өз аудиториясымен тығыз байланыс орнатып, оларды медиа ісіне тарту, ақпарат жинауға қарапайым тұрғындардың араласуы байқалуда. Бұл нені аңғартады? Қоғамда күнделікті тіршілік түйткілдерінің, әлеуметтік проблемалардың басты тақырыпқа айналуы азаматтық журналистика құбылысының туындағанын аңғартады. Азаматтық журналистика – ақпарат жинауда, есеп беруде, сараптама жасауда және жаңалық таратуда белсенді рөл атқарады деп айтып өттік. Азаматтық журналистика – БАҚ арқылы ақпарат таратудың үздіксіз процесін қарқынды етуге көмектеседі. Азаматтық журналистиканың жарқын көріністеріне бүгінде плюрализм, сөз бостандығына баспасөзден гөрі көбірек иек артатын желідегі журналистика (сайттар мен блогтар) ғана емес, бірқатар электронды БАҚ-тарды да атап өтуге болар еді. Мысалы, «Еуразия 1 арнасының» жаңалықтар топтамасында «Медиа қабылдау» жобасы, «31-арнаның» «Информбюро» жаңалықтар топтамасында ақпарат жинауға қарапайым ел тұрғындарының тартылуы дәлел. Бұл әлбетте бүгінгі қазақ қоғамында азаматтық

журналистиканың да біршама дамып келе жатқанын аңғартады. Осы тарапта қозғалыстың барын аңғартады. Әрине, дамыған шет мемлекеттерде, демократия салтанат құрған мемлекеттерде азаматтық журналистика қалыптасқан термин болып енген. Азаматтық журналистиканы дамыту арқылы қоғамдағы талай келеңсіздіктерді жоюға болатынын «Мінбер» Журналистерді қолдау орталығының тренері Есенгүл Кәпқызы да өз сөзінде айтып өтеді. «Америкадағы, Германиядағы журналистердің жұмыс істеу тәсілі мүлдем бөлек. Олар бір ақпаратты біз сияқты бүкіл БАҚ-та бір сипатта беріп шықпайды. Бізде оқиғаның арасында жүру жоқ. Көп ақпаратты интернеттен ала саламыз. Пресс-конференцияларды көп жағалаймыз. Американдық бір профессордың: «Журналистке пресс-конференцияға барудың керегі жоқ. Пресс-конференция біреудің ішкі есебі. Сендер ақпаратты одан да халықтың арасынан іздеңдер. Ақпарат негізінен асүйде айтылады. Журналистің міндеті сол ақпаратты ана ас үйден алып шығу» – дегені бар еді. Әлемдік тәжірибеде бүкіл журналистер биліктен жоғары тұрады. Германиялық мамандар дәріс алған кезде біздің: «Сіздерде тәуелсіз басылымдар бар ма?» дегенімізге күлді. Себебі оларға бұл сауалымыз сондай күлкілі естілсе керек. Өйткені неміс басылымдарының бәрі тәуелсіз. Билікке тәуелділік оларда жоқ» [7]. Расында, біздің БАҚ-тар неге ақпаратты бір сипатта, біркелкі таратады? «Хабардың» жаңалықтар топтамасын қарап отырып жалығып кетіп, теледидарыңызды «Астана» телеарнасына, не басқасына ауыстырсаңыз тап сол ақпаратты әлгі телеарнада да беріліп жатқанын көріп, қынжыласыз. Себебі, біздің журналистер пресс-конференцияларды жиі жағалайды, ресми мәліметпен шектелеміз. «Ас үйде айтылған ақпараттарды» шығаруға қауқарсызбыз. Әрине, журналистерде ізденіс аз деп айта алмаймыз. Мұның барлығы сайып келгенде, журналистердің қоғамдағы рөліне, медианың қауқарына байланысты. Журналист қоғамдағы келеңсіздікпен, айталық жемқорлықпен жеке дара күресе алады ма? Әлбетте, жоқ! Ол үшін не істеу керек? Ол үшін қоғамдағы азаматтардың белсенділігін арттыру керек.

Өз қоғамындағы мәселеге қатысты әркім ойларын ашық беріп отырса, азаматтық белсенділік көтеріледі. Өз кезегінде азаматтық журналистика да дамиды. Ал, бүгінгідей құрсаулы қоғамда халыққа анық ақпаратты жеткізу үшін азаматтық журналистиканың дамығаны мейлінше керек.

Бұл тақырыпқа шетелдік әріптестеріміз не дейді. Ақпараттық технологиялар маманы,

журналист, әрі блогшы Дэн Гиллморды бүгінгі азаматтық журналистиканың көшбасшысы деп атайды. Ол коммерциялық емес, Азаматтық БАҚ Орталығын құрған және өзінің «Біз – медиа» атты кітабында: «Азаматтық журналистика – бұл адамзат үшін адамдармен жасалынған журналистика» деп жазады.

«Аманат» интеллектуалды пікірсайыс клубының отырысында сөйлеген сөзінде «Абай.кз» порталының редакторы Дәурен Қуат былай деген болатын: «Интернет журналистиканың жетілуі, таралуы ұлттық азаматтық қоғамды ұйыстырудағы рөлі өте үлкен, өте күшті. Сондықтан интернет журналистиканы азаматтық журналистиканың ғана қолына беретін болсақ, өзінше бір журналистикамен айналысатын өтпелі адамдардың (блогерлердің) ықпалында кетсе, онда біз оның кәсібилігін төмендетіп аламыз.

Азаматтық журналистика болмасын демейміз. Болсын, дамысын. Олардың белсенді болғаны, пікірлері өте қажет. Бірақ мына кәсіби қазақ баспасөзінің қалыптасқан мектебі, қалыптасқан кәсіби біліктілігі интернет журналистикадан келуі керек» [8]. Дәурен Қуаттың бұл пікірі нені меңзейді? Бұл сөзден бүгінгі блогосферадағы, жалпы желідегі қазақ журналистикасының ақсап жатқан тұстарын, кәсібиліктің төмендігін ұғамыз. Әлбетте, интернетте басқа БАҚ-тардағыдай бақылау күшті емес. Сайттардағы, әлеуметтік желілердегі, форумдарда лақап атпен, түрлі тәсілдермен пікір сайыс көрігін қыздырып, бей-берекет айтыстар тартыстар алаңына айналуға.

Жел сөздер мен жалаң фактілер, бір-біріне арандату, сыртынан ғайбат сөз айту деген секілді көріністер біздің интернет кеңістігіміздің, желідегі журналистикамыздың басты кемшілігі. Осы ретте профессор Кәкен Қамзиннің мына пікірі де өте орынды айтылған: «Қазіргі қазақстандық ақпараттық кеңістікте блогтық жұтаң тіл, кибер ой жүйесі жедел қалыптасып келеді. Тіпті, аса бай, аса құнарлы қазақ тілінің варианты осы деуге сенгің де келмейді. Сауатсыздық пен білімсіздіктің көрінісін іздесеңіз, тап қазір блогосфераға жүгініңіз. Өтпелі, уақытша құбылыс болса да, қазіргі Интернет сауатсыздық резервациясына, шала сауаттылардың дау-дамай, байбаламы мен бетжыртыс алаңына айналды» [9]. Алайда жылма-жыл дәстүрлі түрде Блог қауымдастығы құрылтайының өтуі, «Қазақ сайттары бас редакторларының клубы», «Қазақстан Интернет ассоциациясы» сынды қоғамдық құзырлы органдар да қарап отырған жоқ. Интернетті бақылау не реттеу мәселесіне мән берері сөзсіз. Интернет ресурстардың барлығы 2009 жылдан

бері БАҚ-қа теңестірілгені белгілі. Сол себепті 2012 жылдың соңында қабылданған «Қазақстан журналистерінің кәсіби этикасы» интернет журналистика үшін де қолданылуы қажеттігі алға тартылады.

Сонымен, түйіндейтін болсақ, өз қоғамындағы мәселеге қатысты әркім ойларын ашық бе-

ріп отырса, азаматтық белсенділік көтеріледі. Өз кезегінде азаматтық журналистика да дамиды. «Бізде азаматтық позициясы айқын адамдар аз. Олар жеке дара батырлар. Азаматтық журналистика – азаматтық позициясы айқын журналистер пайда болған кезде болады. Сонда ғана дамиды» [10].

Әдебиеттер

- 1 Варганова Е.Л. Новые медиа как фактор модернизации СМИ. Информационное общество, 2010 г.
- 2 Азаматтық журналистика – citizen journalism Википедия ашық энциклопедия // www .Wikipedia.org.
- 3 Шамақайұлы Қ. Ақпараттық қауіпсіздік, кибер соғыс және БАҚ жауынгерлері//Ақиқат журналы. – №4. – 2011.
- 4 Жауырұлы Т. Азаматтық журналистика: өресі мен өрісі // Егемен Қазақстан. – 2012.
- 5 Дэн Гиллмор. Мы, Медиа. //computerra.ru
- 6 Сембай Ә. Интернеттің қазақстандық сегментіндегі қазақ тілді бағыттың дамуы. Зерттеу// Қазақстандағы интернет. MediaNet халықаралық журналистер орталығы. – Алматы, 2010.
- 7 Кәпқызы Е. Үгіт-насихат – журналистика емес. //minber.kz 04.11.2015.
- 8 Әбдібек Ж. Жаңа медиа: аңызы мен ақиқаты//:http://qamshy.kz 2013/3/ 03
- 9 Қамзин К. Мен ұлттық журналистикаға қызмет етемін! // http://abai.kz).
- 10 Еркімбаев А. Жаңа медиа: монологтан диалогқа. – Алматы: Асыл кітап, 2012. – 28-б.

References

- 1 Vartanova E.L. Novyie media kak factor modernizatsiyi SMI. Informatsionnoeobshchestvo, 2010 g.
- 2 Azamattikjurnalistika – citizen journalismWikipediaashikinsiklopedia// www .Wikipedia.org.
- 3 Shamakayuli K.Akparattikkauipsizdik, kibersogisjane BAK jauingerleri//Akikatjurnali. – №4. – 2011.
- 4 Jauiruli T. Azamattikjurnalistika: oresi men orisi// Egemen Kazakhstan. 2012.
- 5 Den Gillmor. Myi media.// computerra.ru
- 6 Sembay A. Internetinkazakhstaniksegmentindegi Kazakh tildibagittindamui. Zertteu// Kazakhstandagi internet. Media-NetHalikaralikjurnalisterortaligi. – Almati, 2010.
- 7 Kapkizi E. Ugit-nasihathat – jurnalistikaemes//minber.kz 04.11.2015.
- 8 Abdibek J. Jana media: anizi men akikati//:http://qamshy.kz 2013/3/ 03
- 9 Khamzin K. Men ulttikjurnalistikaga kismet etemin! // http://abai.kz)
- 10 Erkimbay A. Jana media: monologtandialogka – Almati: Asilkitap, 2012. – 28 b.